

Загалолак мастацкага тэксту: на прыкладзе рамана “Каласы пад сярпом тваім” У.Караткевіча

Мастацкі твор – гэта арганічнае адзінства формы і зместу. Без разумення слоўнай тканіны твора немагчыма глыбокае спасціжэнне яго ідэі, мастацкай задумы аўтара. Каб выхаваць удумлівага чытача, трэба навучыць яго знаходзіць інфармацыю, закладзеную ў тэксте, бачыць і адчуваць яго падтэкст.

Першае знаёмства з мастацкім творам пачынаецца з загалоўка: менавіта ён дае ўяўленне пра месца і час дзеяння (“На імперыялістычнай вайне” М.Гарэцкага), галоўнага героя (“Сотнікаў” В.Быкава), вызначае пазіцыю аўтара (“Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя). Паводле Яна Парандоўскага, загалолак – сімвалічны знак, які выдзяляе твор сярод іншых¹. І як кожны знак, загалолак мае свой змест. Расшыфраваць яго – значыць зразумець ідэю, увасобленую ў творы. Нездарма словы *загалолак* і *галоўнае* – аднакаранёвыя. С.Кржыжаноўскі пісаў: “...кніга і ёсць – разгорнуты да канца загалолак, загалолак жа – сцягнутая да аб’ёму двух-трох слоў кніга”².

Загалолак можа стаць тым стрыжнем, вакол якога можна пабудаваць аналіз мастацкага твора ў школе, асабліва калі назва твора шматзначная, сімвалічная. Менавіта такім і з’яўляецца загалолак рамана У.Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”. Існуе некалькі тлумачэнняў гэтай назвы, прывядзём некаторыя з іх: “Думка аб гістарычнай неабходнасці і апраўданасці паўстання выказана... ужо ў самім загалоўку, — піша А.Мальдзіс. – Падзеі 1863 г. – гэта велічнае і трагічнае жніво, дзе серп гісторыі жаў лепшыя жыцці дзеля таго, каб наступныя пакаленні маглі правесці новы пасеў”³. “У ім [рамане] ставяцца многія вялікія жыццёвыя пытанні... Гэта, напрыклад, праблема месца чалавека ў гістарычным працэсе, складаных узаемаадносін асобы з няўмольнымі поступамі гісторыі (такія адна з магчымых расшыфровак сімвала, вынесенага ў загалолак рамана. Зрэшты, тэма каласоў і сярпа, як у музыкальнай сімфоніі, вар’іруецца, прадстае ў розных абліччах на працягу рамана)”⁴, — адзначае Г.Кісялёў.

Паспрабуем прасачыць “розныя абліччы” тэмы каласоў і сярпа ў творы, пашукаем іншыя расшыфроўкі сапраўды неардынарнай назвы.

Паводле граматычнай структуры заглавак уяўляе складанае словазлучэнне, у якім ужыты тры самастойныя часціны мовы: назоўнікі **каласы**, **серп** і прыналежны займеннік **твой**. Да назоўнікаў ТСБМ падае наступныя значэнні: **калас** 1) суквецце большасці злакаў і некаторых іншых раслін, 2) суквецце з пладамі, насеннем гэтых раслін; **серп** 1) сельскагаспадарчая прылада ў выглядзе вельмі выгнутага дробна назубленага нажа для зрэзвання злакаў з караня, 2) пра тое, што мае форму такога прадмета.

Сэнсава звязаны з гэтымі словамі назоўнік **жатва**, які хаця і не вынесены ў назву, аднак імпліцытна адчуваецца ў ёй.

Прасочым ужыванне назоўнікаў у тэксце. Словы **серп** і **каласы** маюць вялікае міфалагічнае значэнне, што вымагае звароту да міфалогіі.

Назоўнік **серп** рэалізуе ў рамане свае агульнамоўныя значэнні: *Няма на іх [палях] месца, на якім не ступіла б нага мужыка, над якім не прасвіцеў яго серп, не заспявала б кася, не сцёбнуў бізун (ІУ-159)⁵. Але нішто не зменіцца: і людзі, падымаючы галовы ад сярпа, будуць казаць... (У-6)*. У такім кантэксце слова **серп** рэалізуе сваё першаснае значэнне ‘прылада працы’, але набывае і дадатковае семантычнае прырашчэнне: становіцца адзнакай адвечнай цяжкой сялянскай працы.

Другое значэнне ‘тое, што нагадвае серп’ назоўнік рэалізуе ў наступным кантэксце: — *Яны пакінулі гэтыя камяні і гэты серп маладзіка і зніклі, як аблокі (ІУ-75)*.

У падтэксце рамана за словам **серп** імпліцытна бачыцца яшчэ адно, не зафіксаванае слоўнікам, значэнне ‘зброя’, якое выяўляецца ў перыфразе **ваяваць з каласамі** – ‘жаць’: *Сям-там на апошніх лапіках поля жанчыны яшчэ ваявалі з каласамі. Жоўтыя бароды жменяў здрыгаліся і бязвольна клаліся пад сярпом (ІУ-375)*. Утвараецца, такім чынам, асацыятыўны рад **ваяваць – серп – зброя**. Гэтае палажэнне можна пацвердзіць яшчэ адным прыкладам. Письменнік апісвае сялянскі бунт: *Гэтыя прыйшлі з мяламі, граблямі, сякерамі і*

косамі (У-395). Менавіта няхітрыя прылады працы становяцца магутнай зброяй у руках спрактыкаванага селяніна. І хоць у гэтым радзе серп непасрэдна не названы, аднак наяўнасць яго адчуваецца. Серп і сапраўды з'яўляецца зброяй: менавіта з яго дапамогай грэчаскі тытан Кронас распраўляецца з Уранам⁶. Такім чынам, гэта не проста зброя, а зброя боская, ахвярная.

Назоўнік **каласы** ў тэксце рэалізуе найперш сваё агульнамоўнае значэнне: *А затым прыйшла чарга палегчы каласам* (ІУ-267). Але і набывае дадатковае значэнне: **каласы – ахвяра**: *Цягнулася салома ў агонь. Сухое цела колішніх каласоў* (У-250).

Па меры разгортвання зместу ў слове **каласы** развіваецца яшчэ некалькі кантэкстуальных значэнняў:

колас – чалавек: *Натоўп адхіснуўся ад труны, як жыта пад ветрам* (ІУ-260). *Хадзіце сабе, смейцеся... Бегайце сабе, скачыце, лётайце, слаўце жыццё. **Каласіцеся** сабе, зелянейце...* (У-242).

колас – ідэя: *Каб жыць... Асабліва тым, што самі і кідаюць зерне, што даюць яму расці, што змагаюцца за **каласы** – іначай нівы заглушыла б пустазелле...* (У-241).

колас – душа: *Спачатку ёй [душы] добра жыць, але потым жніцы жнуць жыта – і ўсё менш і менш застаецца месца, дзе магла б схаватца душа нівы. У адчаі яна хаваецца ў апошнюю **жменю каласоў**, — гэта і ёсць барада казла. Апошнюю жменю зразаюць асцярожна* (ІУ-250-251).

У рамане, такім чынам, паняцце **колас** набывае сакральнае значэнне. Ужо першае з'яўленне гэтага вобраза звязана з таямніцай, старажытнасцю: у дзень пастрыжэння Алеся Загорскага бацька прыводзіць яго на паганскае капішча: — *А цяпер паглядзі: на другой грані яшчэ больш старыя рысы. Гэты маладзік – **серп**, а гэтыя калматыя трыцінкі – **каласы**. Хто будзе жаць – аб гэтым маўчаць гады і маўчаць стагоддзі* (ІУ-75). У самыя цяжкія хвіліны жыцця Алесь прыходзіць менавіта да гэтых камянёў з выявамі сярпа і каласоў.

Такім чынам, словы загаліўка становяцца ключавымі ў рамане. Яны пранізваюць усю тканіну тэксту, дазваляюць пранікнуць у яго ідэйна-

мастацкую структуру. Аднак не будзем забываць, што ў загалоўку ўжыты і займеннік *твой*, які ўказвае на таго, хто трымае серп. Хто ж ён? Пашукаем адказ на гэтае пытанне ў рамане.

Спачатку загадкавы ўладар зброі-сярпа нам невядомы: *Няшчасны колас! Няшчасны колас пад невядомым сярпом* (ІУ-174). Паступова ў рамане ўзнікае ідэя неабходнасці ахвяравання сабой дзеля будучыні: *Бедныя, бедныя людзі! Як каласы, як травы пад сярпом тваім, грубая сіла. Ну што ж, калі твая “неабходнасць” не можа даць ім палёгкі, і волі, і шчасця – тым лепей. Тады на сваёй “неабходнасці” яны стануць каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая *рунь** (У-384). Менавіта ў выдзеленых радках гучыць адказ на наша пытанне: серп – гэта зброя **неабходнасці**. Адным з першых варыянтаў назвы рамана была “Мы ўсе каласы пад сярпом тваім, о Вялікі Божа”, у якой ідэя прадвызначанасці чалавечага лёсу выяўлена найбольш яскрава. Чалавек, як колас, прыходзіць на свет, каб вырасціць зерне, прынесці плён і ў свой час адысці. Змяніць гэты закон немагчыма.

Такім чынам, колас – ахвяра, непазбежная і неабходная. Колас – гэта і надзея на новае жыццё, вера ў адраджэнне. Звернемся зноў да міфалогіі. У Старажытным Егіпце алегорыяй зерня быў бог Асірыс, які памірае і ўваскрасае, і праз яго цела кожную вясну прарастаюць каласы⁷. Смерць коласа – неабходная ўмова далейшага яго жыцця. Таму можна меркаваць, што ідэя будучага ўваскрэсення закладзена ў назве рамана У.Караткевіча.

Зробім невялікае адступленне. Тэма каласоў, зерня, руні вар’іруецца ў беларускай літаратуры неаднаразова. У.Караткевіч у рамане разглядае жніво як смерць: *Голад як быццам падрыхтаваў глебу пад сваё зімняе **жніво** і шчодро кінуў людзям непатрэбную цяпер цеплыню* (ІУ-267-268). Такая традыцыя закладзена яшчэ ў “Слове пра паход Ігаравы”: *На Нямізе снапы сцеляць галавамі, а малоцяць жа стальнымі іх цапамі. На таку жыццё кладзецца неспадзейна, і душу ад цела веюць безнадзейна* (Пераклад Я.Купалы).

Назва першага зборніка апавяданняў М.Гарэцкага — “Рунь”, у якую пісьменнік уклаў сваё спадзяванне на будучыню Беларусі. М.Зарэцкі, каб перадаць усю складанасць праблем, разгледжаных у рамане, называе яго “Вязьмо” (*вязьмо* – ‘перавясла’, тое, што звязвае сноп). Апавяданне В.Адамчыка “Аржаны колас” прысвечана чалавеку, адарванаму ад радзімы і асірацеламу, як адзінокі колас⁸. Выпадковасці тут няма: колас можна разглядаць як сімвал Беларусі, сімвал яе будучага адраджэння, што найбольш выразна выказана ў санеце М.Багдановіча:

Вось сімвал твой, забыты краю родны!

Зварушаны нарэшце дух народны,

Я верую, бесплодна не засне,

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,

Каторая магутна, гучна мкне,

Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца.

Таму і назву рамана У.Караткевіча ў кантэксце беларускай літаратуры трэба таксама разглядаць у рэчышчы гэтай традыцыі.

Падагулім: *серп* – ахвярная зброя, *колас* – неабходнасць ахвяры і вера ў будучае адраджэнне*. Сітуацыя, якая вынікае з аналізу назвы рамана, нагадвае біблейскі сюжэт. Ці выпадковая такая сімволіка?

Пісьменнік усё жыццё піша адну і тую кнігу, лічыў Л.Талстой. Сваю кнігу пісаў і У.Караткевіч. У назвах твораў пісьменніка нярэдка сустракаюцца словы, звязаныя з рэлігіяй, вераваннямі: “Як звяргаюцца ідалы” (*ідал*), “Крыж Аняліна” (*крыж*), “Дзікае паляванне караля Стаха” (*дзікае паляванне* – вобраз германскай міфалогіі), “Хрыстос прыямліўся ў Гародні”. Як паказваюць чарнавыя запісы, першапачаткова пісьменнік так планаваў назваць кнігі рамана: першая частка “Усход” (“Сяўба”), другая – “Брань”, трэцяя – “Вараннё” (“Галгофа”)⁹. У гэтых назвах выразна прасочваюцца паралелі з Евангеллем.

---

* Наогул, ідэя ахвярнасці характэрная для твораў У.Караткевіча: прыгадаем Рамана Ракутовіча з “Сівой легенды”, Васіля Ветра з “Маці урагану”, Юрася Братчыка з рамана “Хрыстос прыямліўся ў Гародні”

Таму можна меркаваць, што У.Караткевіч верыў у ідэю пакутніцтва, лічыў: праз пакуты наш народ знойдзе свой рай.

Такім чынам, сваё значэнне заглавак рамана У.Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” раскрывае паступова. У кантэксце рамана ён увасабляе ідэю неабходнасці ахвяры дзеля будучыні (ахвяравання чалавечым жыццём) і веры ў будучае адраджэнне. Калі разглядаць раман у шэрагу іншых твораў пісьменніка, то можна сцвярджаць, што ў назве ўвасаблена ідэя пакутніцтва беларусаў. Аналіз рамана ў кантэксце беларускай літаратуры дазваляе меркаваць, што словы, вынесеныя ў заглавак, з’яўляюцца сімвалам Беларусі, увасабленнем яе гістарычнага лёсу і веры ў яе будучыню.

---

¹ Парандовский Я. Алхимия слова. – М., 1989. – С. 192.

² Кржижановский С. Поэтика заглавий. – М., 1931. – С. 3.

³ Мальдзіс А. Жывыя старонкі гісторыі... // Польша. – 1980. — № 11. — С. 236.

⁴ Кісялёў Г. Мастацкія старонкі гісторыі // Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. – Мінск, 1989. – Т. 4. – С. 393-394.

⁵ Цытаты падаюцца па: Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. – Мінск, 1989. – Т.4-5.

⁶ Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. – М., 1994. – Т. 2. – С. 18.

⁷ Тамсама. С. 268.

⁸ Гл. Васілеўская А. Метафарычныя заголоўкі твораў В.Адамчыка // Роднае слова. – 1999. — № 9. – С.40-50.

⁹ Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. – Мінск, 1989. – Т. 5. – С. 519.